

Николай
ГЕНЧЕВ

ВАСИЛ
ЛЕВСКИ



СЪДЪРЖАНИЕ

ПРЕДВАРИТЕЛНИ ДУМИ.....	7
ИДЕОЛОГ И СТРАТЕГ НА БЪЛГАРСКАТА НАЦИОНАЛНА РЕВОЛЮЦИЯ	9
АПОСТОЛ НА БЪЛГАРСКОТО ОСВОБОДИТЕЛНО ДВИЖЕНИЕ.....	41
ИДЕИТЕ НА ВАСИЛ ЛЕВСКИ ЗА БЪДЕЩИЯ СВЯТ	87
ЛИЧНОСТТА НА ВАСИЛ ЛЕВСКИ	113
ВАСИЛ ЛЕВСКИ В БЪЛГАРСКАТА ИСТОРИЧЕСКА ПАМЕТ	139
БЕЛЕЖКИ	235

ИДЕОЛОГ И СТРАТЕГ НА БЪЛГАРСКАТА НАЦИОНАЛНА РЕВОЛЮЦИЯ

Като самостоятелна политическа фигура Левски се появява на историческата сцена на българското освободително движение в години на прелом. Това е пролетта на 1868 г., когато той заговаря на свой глас, за да съобщи на стария четнически воевода П. Хитов, че е намислил да свърши нещо, ако рече бог и с негово позволение, „за което, ако изпечеля, печеля за цял народ, ако изгубя, губя само мене си“¹. Прави са онези изследвачи на В. Левски, които в тази крилата фраза съзират намеренията на Апостола да потърси нови пътища за решаването на българския въпрос.

В какво положение се намира освободителното движение към края на 60-те години на XIX в.? През октомври 1867 г. е починал г. С. Раковски, големият първостроител на националната революция. Раковски е положил основите на революционнорепубликанската националноосвободителна идеология. Той е обосновал идеята за освобождението на България чрез организирани действия, изразяващи се в едно общо народно въстание, провокирано от дръзкото навлизане на чети от територията на съседните страни; показал е необходимостта от ръководен (политически и военен) център на освободителното движение, стигнал е до намерението да създаде самостоятелна четническа армия; направил е дълбок анализ на международните аспекти на националната революция. В края на живота си, макар и като плод на горчиви несполуки, Раковски се добира до мисълта за самостоятелно и неангажирано с чужди сили и държави революционно действие.

Ясно е, че Левски идва на сцената на българското революционно движение след като неговият учител по революция е сътворил, изпробвал и доказал важни истини за националното освобождение. И в същото време Раковски не успява да постигне своите предначертания. Поради началната безпомощност на освободителното движение опитите на Раковски са претърпели поражение. Липсвала организация, която да изкове последователно оръжията на една победоносна освободителна акция. Принуден от обстоятелствата, Раковски се лутал из сложните лабиринти на балканската политическа действителност, улавял се за „всяко благовремие“, хлопал по чужди врати за помощ. И точно когато разбира, че без революционна армия нищо не би могло да се постигне по пътя на политическите комбинации, „жълтата гостенка“ прекъръшва неговия горд дух.

Наред с Раковски или по-точно към края на неговия живот се появява и втора линия в българското революционно движение. През 1866 г. се изгражда ТБЦК в Букурещ. Тази организация на емигрантската търговска буржоазия и интелигенция се опитва да пласира българския въпрос в сложната плетеница на източната политика на Великите сили, да се възползва от започващите реформи в Османска Турция и било чрез преговори или политически комбинации, било чрез въоръжен натиск да постигне политическо освобождение на България. В същия дух действа през 1868 г. и „Българското общество“. От тези среди произлиза групата „Млада България“, вдъхновявана от идеите на Джузепе Мацини.

ТБЦК и неговите продължения представляват буржоазнолибералното крило в освободителната революция. Техният диапазон на действие се очертава от дуалистичния мемоар от 1867 г. до четата на Хаджи Димитър и Стефан Караджа през 1868 г., т.е. амплитудата, бележеща колебанието между революционното действие и политическата комбинация, между пропагандата и действието. Но въпреки неспокойното лутане, буржоазнолибералното течение е революционна струя, само че не напълно осмислена, недостатъчно последователна.

Такава характеристика на политическия либерализъм през епохата на Възраждането е много по-логична и исторически правдоподобна от съществуващото мнение, че либерализмът не е революционно течение.

Преди всичко трябва да се посочи, че българската буржоазия през Възраждането е революционна класа. Тя не само е носител на прогресивните социални отношения, но естествено оглавява и обществените сили, домогващи се към промяна. За разлика от някои други страни, където на преден план в буржоазния преврат излизат социалните, а не националните задачи, в България буржоазията не би могла да се сроди със съществуващата власт, да влезе в съюз със султана нито по национални, нито по стопански, нито по политически съображения.

В същото време обаче трябва да се изтъкне, че макар и да е заредена с революционна енергия, българската буржоазия е икономически анемична, политически недолялана и културно изостанала класа. Това ограничава нейните исторически възможности. Още повече че най-едрият слой на буржоазията – българските търговци – живее в емиграция, където неминуемо търпи влиянието и опеката на чужди сили. Всичко това не позволява на буржоазията да създаде и да отстои една последователно революционна линия в освободителното движение.

Независимо от това обективно състояние, още до появата на В. Левски букурещките „млади“ бяха създали и изпробвали ценни оръжия на националната борба. Преди всичко те утвърждават идеята на Раковски за съобразяване на революционното действие с противоречията в Източния въпрос; формират комитетска организация като орган на революцията и подготвят най-голямата чета, действала някога в България, която със своята храбра смърт популяризира българския въпрос пред Европа и демонстрира недостатъците на четничеството, когато то не е свързано с предварително подготвени действия по градовете и селата.

До появата на Левски се манифестира и трета линия в освободителното движение. Тя се представя от създа-

деното през 1853 г. Българско средоточно попечителство (Епитропия), превърнало се по-късно, след известни модификации, в Добродетелна дружина, и от Българското настоятелство в Одеса, учредено през 1854 г. и утвърдено от руския император през 1858 г. като Сдружение за културна дейност в България. Третата линия изразява тежните на българския политически консерватизъм. Нейната стратегия предполага политическото освобождение на България да се уреди чрез чуждестранна помощ. Затова Добродетелната дружина действа стриктно в духа на руската политическа и дипломатическа доктрина и е враг на революционното движение. За разлика от Добродетелната дружина, Одеското българско настоятелство се стреми към самостоятелност, подпомага морално и материално революционните начинания, главно действията на Раковски. Но намиращо се под зоркото око на Азиатския департамент, то също не е можело да избегне опеката на руските власти, които в стремежа си да контролират националното движение го лишават от политически функции и му пречат да се изяви като самостоятелна политическа формация. В лагера на политическите консерватори има и други настроения. Едни, като Драган Цанков, залагат на Франция и поради това стават униати, други, като д-р Чомаков, считат, че българският въпрос трябва да се уреди чрез английско посредничество.

Тези най-общи бележки показват, че преди появата на В. Левски освободителното движение преживява период на идейна, политическа и организационна безпомощност. В идеен план то е разединено в три потока, всеки от които, макар и да изразява общата тенденция и задачите на епохата, тръгва в различни посоки, за да търси разковничето на българската свобода.

В политическо отношение българското движение зависи от чужди сили или държави. Неговите действия се насочват или от интересите на Сърбия, или на Русия, или на Румъния, или на Запада. То не е еманципирано и затова или се подчинява на руската политика, или търси съюз със Сърбия, или

прави „свещени коалиции“ с румънските либерали, или разчита на европейската реформена акция в Турция.

В организационно отношение националното движение през 60-те години е съвсем безпомощно. До В. Левски не е съществувала организирана формация, способна да мобилизира националната енергия за радикални освободителни акции. Именно поради това през 50-те и 60-те години на XIX в. реалните усилия на националното движение не надхвърлят няколко чети, преминали в България, за да измрат героически пред погледа на неподготвения народ.

Ясно е, че до появата на Левски субективният фактор в националната революция не е можел да удовлетвори потребностите на обективното закономерно развитие на българското общество. А след Кримската война обстановката в България настойчиво тласкала страната към радикални действия за национално освобождение. Всички социални групи били заинтересовани да се ликвидира робският режим, да се възстанови някогашната българска държава. Буржоазията не можела да се помирява повече с робството, което пречело на нейните стопански начинания, лишавало я от собствена държава, от свободна политическа и международна изява. Тези неблагоприятни за буржоазията условия не се компенсирали, както мислят някои, нито от „широкия“ турски пазар, нито от опитите за реформиране на имперските институции, завършили без резултат. За националната буржоазия нямало място под слънцето на падишаха.

Селяните, огромната маса от народа, също не могли да понесат режима на робството. Техният труд бил ограбван, за да се погасяват дълговете на Турция към западните банкери. Държавата не полагала грижи за земеделието. Липсвали кредити. Не се внасяли машини. Българското селячество влачело жалко съществуване на базата на традиционното допотопно земеделие. За българския селянин не оставал друг изход освен да грабне пушката и да се бие за себе си, за своите деца, за свободата на отечеството.

Силно се променя след Кримската война и спокойният, потънал в патриархално самодоволство дотогава, занаят-

чийски слой – масата от населението на българския град. Проникването на западните фабрични стоки на турския пазар разорява много еснафи. Няма индустрия, която да погълне освободената работна сила. Кепенците на занаятчийските дюкяни се спускат, за да оставят хората без хляб и сигурност. Българското занаятчийство се превръща в обществен слой, зареден с огромна експлозивна сила.

Жалко съществуване влачела и националната интелигенция. За нея били затворени вратите на администрацията и на армията. Подготвените в домашните училища и в чуждестранните университети млади хора трябвало да превиват гръб за някое от толкова оскъдните даскалски или свещенически места. При това азиатският антикултурен режим унищожавал националното достойнство на интелигенцията, лишавал я от възможности за творчество, прокуждал я по чужди земи.

Всички социални сили, с изключение на шепата чорбаджии и туркофили, които добрували под сянката на султана, били заинтересовани от ликвидиране на робството. През 50–70-те години този социален интерес се канализирал в спонтанно изявена воля за промяна на съществуващия ред. Към това трябва да се прибави и обстоятелството, че след Кримската война завършва процесът на формирането на българската нация. Признаването на българите като самостоятелна културно-национална общност през 1870 г. подхранва нови морални и социални импулси, насочва организираните сили на нацията към действия, невиджани и невъзможни в миналото.

Към тези вътрешни мотиви на освободителната революция трябва да се прибавят и обективно благоприятните за българското освобождение международни условия.

След Кримската война Османската империя окончателно грохва в своето безумно лутане между консервативната азиатска традиция и напъните за буржоазно преустройство. Всички опити за реформи се провалят. Националните движения нанасят смъртоносни удари на империята. Тя се превръща във второстепенна държава, попадаща във все по-голяма зависимост от Великите сили. Всичко това предизвиква хро-

нична стопанска, политическа и духовна криза, която улеснява разгръщането на освободителните борби.

Изостря се и така нареченият Източен въпрос, т.е. конкуренцията между Великите сили за наследството на „болния човек“ край Босфора. От 1866 г. насетне Русия изоставя своята позиция на резервираност и отново предявява претенциите си за турското наследство. Балканските държави Гърция, Сърбия и Румъния търсят сгода да разчистят сметките си със султана. Пламват въстания, подготвят се войни срещу Турция. Всичко това показва, че Източният въпрос е навлязъл в дълбока криза. А в центъра на тази международна криза се поставя българският въпрос, решението на който не можело да се отлага повече. В полза на българското освобождение е моралният климат в Европа, триумфиращата идея на националността, признатото след реки от кръв право на народите на държавно-национално самоопределение.

Но и в тази благоприятна обстановка националното движение се оказва безпомощно да отговори на насъщните нужди на момента, на императивите на буржоазноосвободителната епоха. Именно поради това то трябвало да бъде идейно превъоръжено, политически пренасочено и организационно стабилизирано. Нужни били умове и сили, дух и воля, които да осмислят възможностите, предлагани от новата обстановка, сили, които да изнамерят и изпробват оръжията на една победоносна освободителна акция. Начело на тези сили застава В. Левски.

Левски е можел да изпълни своята апостолска мисия само ако успее поновому и в съответствие с историческата обстановка да пресистематизира идейните и политическите доктрини на освободителното движение. И той се нагърбва чрез мисли и дела, оплъчвайки се срещу старите авторитети и установените канони, да извърши тази гигантска работа.

Преди всичко Левски утвърждава идеята, че българското освобождение може да бъде постигнато само чрез самостоятелна и победоносна революция. По този начин той се противопоставя на съществуващите концепции за решаването на българския въпрос.

Какви бяха тези концепции?

Първата беше реформистката идея за мирно развитие на българската нация в рамките на Турската империя, където тя като най-динамична и компактна национална общност ще завоюва пазари, културно поле, политически параметри, ще се обособи еволюционно и някога, когато и да било, ще се изхлузи из утробата на империята цяла-целеничка като отроче на новия свят.

Тази реформистка еволюционна теза се уповава на примера на Чехия, на Унгария и други народи. Но Левски е бил много по-прозорлив и от тогавашните еволюционисти, и от по-късните им апологети, за да разбере, че Турция, тази архаична сатрапия, не би могла да се интегрира в модерното общество, нито да осигури възможности за стопански и духовен напредък на народите, които я населяват, без да играе хирургическият нож на революцията. Левски по-добре от своите съвременници е схващал, че в утробата на това смехотворно стълпотворение от вехтории бавният цикъл на съзряване може да доведе или до удушаването на плода, или до раждането на азиатски ориенталски уроди, неспособни за прогрес и развитие.

Втората концепция се изразява от политическите консерватори. Те отричат самостоятелното политическо действие. Стъписани пред стихииите, бушуващи в източната драма, консерваторите разчитат на чужди сили – или на руската политика за унищожаване на Турция, или на западните реформистки идеи.

Левски категорично отхвърля и тази втора концепция, тъй като по-ясно от всички съвременници вижда заблудите на българските „нотабили“, които не разбират, че Великите сили се конкурират в Изтока единствено заради своите интереси, че решаването на българския въпрос без участието на народа ще доведе до замяна на един хомот с друг или до разпиляване на историческите ценности на българската нация, създавани от народа мъченик през вековете.

Третата концепция за решаването на българския въпрос се поддържа от политическия конформизъм. Тя намира

най-пълна изява в буржоазнолибералната струя на освободителното движение, която се колебае между революционното действие и политическата комбинация, между пропагандата и организацията, която върви към освобождението плахо, несигурно, винаги се оглежда за съюзници, влиза в неравностойни коалиции, издига флага на дуализма и в безсилието си праща чети в България, без да подготви предварително народа за обща акция.

Левски отхвърля и тази тенденция, защото, след като бе промислил целия път на освободителното движение, беше разбрал, че компромисът е гибелен за българското освобождение.

Срещу тези три възгледа Левски противопоставя идеята за независима, самостоятелна българска революция, за пълна еманципация на освободителното движение, формулирана в проекта за устав, където се определя целта на революционната организация: „с една обща революция да се направи коренно преобразование на сегашната държавна деспотско-тиранска система и да се замени с демократска република“². „Днешният век е век на свободата и равноправността на сичките народности – пише на друго място В. Левски. – Днес сякой притеснен и потъпкан, сякой, комуто робските синджири тежат на врата и който носи жалостното и срамно име роб, напънал е сичките си сили – и нравствени, и физически, и търси случай да отърси от себе си под какъвто и начин да е било робското тегло, да разкъса веригите робски и да отстрани от себе си далече името роб, иска свободно да живее и да се наслаждава с природата божия, иска да бъде човек“³.

Приел идеята за революцията като единствено възможен път за българското политическо освобождение, Левски разбира и чувства, че часът на революционното изпитание е настъпил. И той недвусмислено заявява: „Не е ли жално вече да бъдем таквиз! Кой не знае теглилата на бедното ни отечество и кой българин вече не вижда живиничната си рана от тиранина, която се вкопава от ден на ден. Секи знай и секи българин вижда, но какво е! Едному и кокалите захванала да му прояде таз проклета живиница и за него е час по-напред да умре

с пушка в ръка (готов за революция). Той не иска насърчение, ни думи. А други йоще като не сеща болките на тази живиница, която го е заяла с цел да дояде него, че после да захване децата му и тъй нататък. Но ще ли гледаме ний страдающите на такива хладнокръвни и мними родолюбци, които не жалят ни на децата си. Не! Не! Ни час! И казано е вече – свобода чиста или смърт.

Ний насърчаваме всичките членове и съучастници в народната ни свята работа да бъдат верни и постоянни в сяко отношение към целта, като вземат по-напред очи и речат: по-добре смърт честна, нежели смърт безчестна⁴.

Достигнал до идеята за самостоятелна и безкомпромисна революционна борба, направил от тази идея знаме на освободителното движение, Левски разработва политическата стратегия и тактиката на революцията.

Главната цел според него е да се подготви едно всенародно въстание, под напора на което „Турция ще я сгромолясаме наведнъж и на мястото ѝ да възкресим България с пълна свобода“. За тази цел Левски посочва, че трябва да се парят пари, воеводи и учени мъже, които да познават военната тактика и дисциплина и да могат да действат в градовете. Действията в населените места ще се съчетаят с ударите на чети отвън⁵.

По-нататък той доказва, че революцията, осъществена чрез общо въстание, трябва да се проведе през зимата, когато българските мъже са в селата и градовете и когато действията на турската армия ще бъдат затруднени. Във връзка с това Левски решително отхвърля все още живата сред емиграцията четническа тактика. „Размислете зряло – пише той до Филип Тотю, – че работата ни не е само по Балкана, но революция в място. После идват главните пътища и подир тях селата, па после горите“⁶.

На упорството на емиграцията, която държи на четите, Левски категорично заявява – зиме или лете ще реши „по висшегласие БРЦК в България“, а не някой друг. Революцията трябва да се подготви умно и зряло⁷.

Овладал напълно идеята за въстанието като главно средство на победоносната освободителна акция, през пролетта

на 1871 г. Левски иска от Данаил Попов в Турну Мъгуреле да намери и преведе военните устави, правила за фортификация, за полската служба, които са необходими за подготовката на бъдещите ръководители на въстанието⁸. И за да предотврати смущенията в тактическите предназначения, той съветва Д. Попов да внимава „да не би са случило някои хъшове да съставят някоя чета, че да преминат в Българско. Това да ви е първа длъжност“ – пише той⁹.

В остра дискусия с емиграцията Левски продължава да избистря тактиката на бъдещата революция като посочва, че под никакъв предлог не може да се избързва с въстанието, преди то всестранно и напълно да бъде подготвено. Като отхвърля внушенията на Хитов за незабавни действия, Левски пише, че това не може да стане, „защото от 8 месеца време е, откакто сме се заловили да работим по чисто български в Българско и да не се облягаме на вънкашни думи от българи, които живеят навън от Българско, което всичко тяхно досега било се лъжа, па йоще и опит ни показва, че бързата работа излиза ялова; а страхът, че може да ни завлече по-як господар, е май неуместен, защото е страх от много години у нас. Та нека потърпим йоще малко време. Ний сто пъти по-много бързаме от вас, защото пътят ни е из Българско, изпод байонетите неприятелеви“¹⁰.

И така, стъпка по стъпка Левски доказва разбиранията си за революцията, осъществена чрез подготвено във всяко отношение всеобщо народно въстание, мобилизиращо енергията на цялата нация.

Тази безукорно точна постановка отвежда Левски до въпроса за движещите сили на революцията.

У него постановката за движещите сили произтича от голямата историческа задача на епохата. Левски по-добре от всичките си съвременници и от някои по-късни изследвачи на неговата епоха е разбирал националноосвободителния характер на движението и необходимостта в него да бъде въввлечена цялата нация, всички социални слоеве – и буржоазията, и селяните, и занаятчиите, и интелигенцията, всички до един, заинтересовани от ликвидиране на чуждото господство.